

KADİM VATAN
KARABAĞ
KARABAĞ SAVAŞI ŞEHİT VE
GAZİLERİ'NE

ANCIENT HOMELAND
KARABAKH
TO THE MARTYRS AND VETERANS
OF THE KARABAKH WAR

ISBN: 978-605-4239-65-8
YAYINEVİ SERTİFİKA NUMARASI: 50083

Kadim Vatan Karabağ
Ancient Homeland Karabakh

1. Baskı, 2022

Editörler : Prof. Dr. Betül Karagöz Yerdelen
Prof. Dr. Alâeddin Yalçinkaya
Doç. Dr. İrade Memmedova

Editörler Yardımcıları : Dr. Doğan Başaran
Doç. Dr. Kubilayhan Erman
Dr. Cem Düzen
Müh. Mehmet Akif Yerdelen

Kapak ve İç Tasarım: Zafer Yılmaz

Baskı-Cilt: Ana Basın Yayın Gıda İnşaat San. ve Tic. A.Ş. /
Matbaa Alemdar Mah., Molla Fenari Sok., No: 28/A, Cağaloğlu,
Fatih, İstanbul Sertifika No: 52729

DİVAN KİTAP

Ankara: Oğuzlar Mah. Barış Manço Cad. No: 12/6
Balgat, Çankaya/Ankara

İstanbul: Osmanağa Mah. Söğütlüçeşme Cad. No:
92/87 Kadıköy/İstanbul

Tel-Faks: (212) 803 40 42

www.divankitap.com.tr / iletisim@divankitap.com

Bu kitabın tüm hakları DİVAN KİTAP'a aittir. İzinsiz kopyalanması yasaktır, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

DİVAN KİTAP, Divan Kitap Matbaacılık Basın Yayın Dağıtım ve
Ajans Hizmetleri Ltd. Şti. yayın markasıdır.

17.BÖLÜM

AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ (1918-1920) DÖNEMİNDE KARABAĞ MESELESİ

Teymur GASIMLI

ÖZET

Rusya'da gerçekleşen 1917 Şubat Devrimi'nin ardından Güney Kafkasya'daki Rus etkisi bir nebze azalmış, ortaya çıkan boşluğu ise yerli siyasi örgütlenmeler doldurmaya çalışmıştır. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesi, tarihsel olarak Güney Kafkasya bölgesinde stratejik bir öneme sahip olduğundan, yakın komşuları Rusya, İran, Türkiye, Ermenistan ile 20. yüzyılda dünyanın önde gelen ülkeleri İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa bölgeye özel ilgi göstermişlerdir. Bunu dikkate alan Ermeniler, her dönemde ve her alanda olduğu gibi, siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek için tarihi tahrif etmeye çalışmışlardır. Çoğu Ermeni tarihçi Karabağ'ın tarihini, etnografyasını, kültürel mirasını ve etnik yapısını oldukça çarpıtılmış bir şekilde sunmuştur. Karabağ'ın, Ermelilerin "Büyük Ermenistan" yaratma planlarının bir parçası olduğunu öne sürmüşlerdir. 28 Mayıs 1918'de, yaklaşık 120 yıllık Rus esaretinden sonra, Azerbaycan halkı Kuzey Azerbaycan'da yeni bir bağımsız devlet kurmuştur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Bildirgesi'nde, Gülistan ve Türkmençay anlaşmalarıyla Rus İmparatorluğu'na bağlanan Kuzey Azerbaycan topraklarının, yasal halefi olduğu ilan edilmiştir. Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilk maddesi şöyle diyordu: "Bugünden itibaren Azerbaycan halklarının egemenlik hakları vardır; Doğu ve Güney Kafkasya'dan oluşan Azerbaycan tam bağımsız bir devlettir." Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, kendi topraklarının yasal ve siyasi olarak doğrulanmış bir haritasını da yayınlamıştır. Doğal olarak, Kuzey Azerbaycan'ın diğer toprakları gibi, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Karabağ da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti topraklarına dahil edilmiştir. Ancak yeni ilan edilen Ermenistan Cumhuriyeti, Karabağ üzerinde asılsız bir iddiada bulundu. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hükümeti bu iddiayı yalanladı. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Parlamento Başkanı A. Alimerdan bey Topçubaşov (1862-1934), 18 Kasım 1918'de İstanbul'da Osmanlı İmparatorluğu Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmede şunları söylemiştir: "Ermelilerin gündeme getirdiği Karabağ meselesi, 5 veya 10 köy meselesi değildir, ortada mühim bir anlaşmazlık var; Şuşa, Cavanşir, Cebra-yil ve Zengezur, Ermeni ve Müslüman sayısının eşit olmadığı bir hanlık bölgesi idi, bunun hakkında bile konuşmaya gerek yok, çünkü Ermenilerin çoğu yerli değildir. Çok sonraları Türkiye'den buraya taşındılar. Ermeniler, Karabağ'da toplu yaşamıyorlar, Müslümanlarla karışıyorlar. Ancak biz yine de meselenin barışçıl çözümünü destekliyoruz." Bu bölümde, 1918-20'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti zamanında, Ermeni terör gruplarının Azerbaycan'ın bir parçası olan Karabağ üzerinde uygulamaya çalıştığı yıkıcı plan ve terörist eylemleri ele alınmış, bölgedeki ilgili devletlerin hedefleri ve sonuçları tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Karabağda İsyanlar.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bakü Devlet Üniversitesi Öğretim Görevlisi teymur1911@gmail.com

THE KARABAKH ISSUE IN THE PERIOD OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF AZERBAIJAN (1918-1920)

ABSTRACT

After the 1917 February Revolution in Russia, the Russian influence in the South Caucasus decreased somewhat, and local political organizations tried to fill the void. Since Azerbaijan's Karabakh region historically has a strategic importance in the South Caucasus region, its close neighbors Russia, Iran, Turkey, Armenia and the leading countries of the world, England, the United States of America and France in the 20th century, paid special attention. interest in the area. Taking this into account, Armenians tried to falsify history in order to realize their bad intentions, as in every period and in every field. Most Armenian historians present the history, ethnography, cultural history, and ethnic makeup of Karabakh in a highly distorted way. It is clear that Karabakh was part of the Armenian plans to create a "Greater Armenia". On May 28, 1918, after nearly 120 years of Russian captivity, the Azerbaijani people established a new independent state in Northern Azerbaijan. In the Declaration of Independence, the Azerbaijan Democratic Republic declared that it is the legal successor of the Northern Azerbaijan lands that joined the Russian Empire with the Gulistan and Turkmen tea agreements. The first article of the Declaration of Independence stated: "From today on, the Azerbaijani peoples have sovereign rights and Azerbaijan, consisting of the East and South Caucasus, is a fully independent state." The Azerbaijan Democratic Republic has published a legally and politically verified map of its territory. Naturally, like other lands of Northern Azerbaijan, Karabakh, which is an integral part of Azerbaijan, was included in the territory of the Azerbaijan Democratic Republic. However, the newly proclaimed Republic of Armenia made a baseless claim on Karabakh. The government of the Azerbaijan Democratic Republic denied the allegation. Azerbaijan Democratic Republic Parliament Speaker A Alimerdan bey Topçubaşov (1862-1934) said the following during his meeting with the Minister of Foreign Affairs of the Ottoman Empire in Istanbul on November 18, 1918: "The Karabakh issue brought up by the Armenians is a matter of 5 or 10 villages, but a disagreement. There are 4 needles - a khanate region in which the number of Armenians and Muslims is not equal in Shusha, Javanshir, Gabriel and Zangazur, but there is no need to talk about the absolute most of the Armenians are not natives. Then they moved here from Turkey. Finally, Armenians do not live together in Karabakh, they mix with Muslims. However, we support the peaceful resolution of the issue." In the article, the Karabakh policy of the Armenian terrorist groups, which was a part of Azerbaijan, was followed, and the goals and results of the relevant states in the region were analyzed based on the sources of the Azerbaijan Democratic Republic in 1918-20.

Key words: Karabakh, Azerbaijan Democratic Republic, Karabakh Problem.

GİRİŞ

Ermeniler, Rusların maddi, askeri ve politik desteği ile 19. ve 20. yüzyıllarda hem kitleler halinde getirilerek Azerbaycan topraklarına yerleştirilmişler hem de Azerbaycanlılara karşı katliamlar ve soykırımlar yapmışlardır. Rus destekli Ermeni soykırımlarının ilk aşaması 1905–1906 yıllarında yapılmıştır. Tarihe ilk olarak "Müslüman-Ermeni katliamları" olarak geçen bu kanlı trajedileri, hukuki ve siyasi açıdan "Azerbaycanlılara karşı yapılan

soykırım” olarak adlandırmak gerekir. 1905-1906 yıllarında, Rusya’da yaşanan kargaşayı fırsat olarak kullanan Ermeniler, önce Bakü’de, sonra İrevan, Nahçıvan, Gence, Karabağ, Zengezur, Kazak ve hatta Tiflis’te sivil Azerbaycan Türklerine karşı, çok ağır katliamlar yapmışlardır. Ermeni çeteleri İrevan, Nahçıvan, Zengezur, yani Karabağ yönünde ve Kazah, Gence yönünde bulunan Azerbaycan yerleşim yerlerinin nüfusunu katliama tabi tutarak, onları öz topraklarından kovup, kendileri için kanlı bir gelecek stratejisi yapmışlardır.

Azerbaycanlılardan boşalan yerlere ise Ermenileri yerleştirerek, Ermenistan devletinin temelini atmaya başarmışlardır (Gasımlı , 2018: 22). On binden fazla silahlı Ermeni birlikleri, önce Bakü’de, sonra İrevan kentinde ve çevre köylerinde, Ecmiadzin (Üç Kilise), Şerur, Dereleyez ve Nahçıvan kazalarında, Gence (Yelizavetpol) eyaletinin Zengezur kazasının Gorus, Kapan ve Karakilise (Sisyan) nahiyelerinde, Şuşa, Cevanşir, Cebrayıl, Kazah ve Ereş kazalarında, 1905–1906 yılları arasında Ermenilerin yaptığı katliamlar dehşettir. Ama o günün koşullarında bu katliamlarla ilgili yeterince etkili yayın ortaya çıkarılamamış, dünyaya duyurulamamış ve elbette hukuk önünde hesap sorulamamış, adeta sesizce sineye çekilmiştir. Sonraki çalışmalarsa üstünden çok zaman geçtiği için yeterince etkili olamamıştır.

1. AZERBAJYCAN HALK CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ’NİN (1918-1920) KARABAĞ DİPLOMASİSİ

28 Mayıs 1918’de, tam 105 yıl devam eden Rus işgalinden sonra, Azerbaycan halkı Kuzey Azerbaycan’da yeni bağımsız bir devlet kurdu. 26 Mayıs 1918’de, Gürcistan’ın Güney Kafkasya Federasyonu’ndan çıkıp kendi bağımsız devletini ilan etmesinden sonra, ertesi gün Tiflis’te Güney Kafkasya Seymi’nin Müslüman Fraksiyonu da kendini Azerbaycan’ın Geçici Milli Şurası ilan etti. Mehmed Emin Resulzade’nin başkan seçildiği bu Şura, 28 Mayıs 1918’de Bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulduğunu resmen ilan etti (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti - <http://axc.preslib.az/az/page/qHQJ2aWo4P>).

Bağımsızlık bildirisinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Gülistan Antlaşması (1813) ve Türkmençay Antlaşması (1828) hükümleri uyarınca, işgal altındaki Kuzey Azerbaycan topraklarının meşru halefi olduğunu açıkladı. Bağımsızlık bildirisinin ilk maddesi “Bugün, Azerbaycan halkı egemenlik hakkına sahiptir, Azerbaycan ise Doğu ve Güney Transkafkasya’yı kapsayan tam teşekküllü bir bağımsız devlettir” deniyordu (Abdullahzade, 2013: 49). Azerbaycan Cumhuriyeti, topraklarının doğru, yasal ve siyasi haritasını yayımlandı. Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçası olan Karabağ’ın tüm topraklarında, kendi siyasi gücünü göstermeye başladı. O zaman yeni ilan edilen Ermenistan Cumhuriyeti ise ilk iş olarak tarihi gerçekliği saptırarak, niyetini açık etti ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin açıklamasının hukuki hiçbir dayanağı olmadığını iddia etti. Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti, Ermenistan’ın bu iddiasını reddetti (Abdullahzade, 2013: 57). İlk başlarda Ermenistan hükümeti, Karabağ ile ilgili isteklerini tam anlamıyla açıktan göstermiyordu (Məmmədova, 2006: 24). 1918-1920’de, Karabağ ve Zengezur, Ermenistan ile Azerbaycan arasında en tartışmalı bölgeler arasında özel bir yere sahipti. İstanbul Konferansı hazırlıkları sırasında, Azerbaycan heyeti başkanı Mehmed Emin Resulzade, Dışişleri Bakanı Hacinski’ye gönderdiği bir telgrafta, Ermeni yetkililerin Osmanlı hükümetine bu bölgelerdeki nüfusun yüzde 70’inin Ermeniler olduğunu haritalar ve istatistik bakımından zengin çok sayıda yanlış, hatta yalan belgeyle kanıtlamaya çalıştığını bildirmiştir (Niftəliyev, 2018: 11; Şubat).

AZERBAIJAN DEMOKRATİK HALK CUMHURİYETİ

Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan hükümeti, başlangıçta yeterli askerî gücün bulunmaması ve devlet otoritesini sadece merkezde güçlendirme fırsatı nedeniyle ülkenin bazı bölgeleri ile kapsamlı ilişkiler sürdürme fırsatından mahrum kalmıştı. Sonuç olarak Karabağ ve Zengezur bölgelerinde yaşayan Ermeni nüfusu arasındaki ayrılıkçı eğilimler, Ermeni propagandasının güçlenmesiyle daha sert hale geldi, izole olmaya ve kendi özel idari birimlerini oluşturmak için aktif olarak çalışmaya başladılar. Karabağ Ermenileri Birinci Kongresi, 22 Temmuz 1918'de toplanmış, bölgenin Ermenilerin yaşadığı dağlık kesimini bağımsız bir siyasi ve idari birim olarak ilan etmişlerdir. Dahası kendi hükümetlerinin kurulacağını duyurmuşlardır. İkinci kongreden (15 Eylül 1918) itibaren, Ermeni ayrılıkçıların oluşturduğu hükümet “Ermeni Milli Meclisi” olarak anılmıştır (Niftəliyev, 2018, 11 Şubat).

Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu Başkanı A. Merdan Topçubaşı (1862–1934), 1918'de Osmanlı İmparatorluğu Dışişleri Bakanı ile birlikte 18 Kasım 1918'de İstanbul'daki görüşme sonrasında yaptığı açıklamada; “Ermenilerin ortaya attıkları Karabağ meselesi, 5 veya 10 köy meselesi değildir. Tartışma bütün dört sancak, yani Şuşa, Cevanşir, Cebrayl ve Zengezur meselesidir. Bu arazi, Azerbaycan hanlığının arazisidir, burada nüfus dengesi zorla bozulmuştur. Ermeni ve Müslümanların sayısı eşit olmasa da Ermenilerin mutlak çoğunluğu hususunda konuşmanın hiçbir esası yoktur. Kendileri de buranın yerli halkı olmadıklarını açıkça söylüyorlar (Gasımlı, 2018: 58). Ancak Ermeniler, Karabağ'ı işgal etmek için Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde de soykırım yapmaktan hiç çekinmediler. Azerbaycan hükümeti bu ağır durumu dikkate alarak, 1919 yılının Ocak ayında Şuşa, Cevanşir, Cebrayl ve Zengezur kazalarını kapsayan Karabağ Genel Valiliğini kurdu. (Məmmədova, 2006: 25-27).

Hüsrev Bey Sultanov,¹⁶⁹ Karabağ Genel Valiliğine atandı. Nitekim yüz yıldan fazla bir süre Çarlık Rusya'sının bir parçası olan ve çeşitli idari bölünmeler sonucu tarihi, idari ve siyasi anlamını yitiren "Karabağ" terimi, Halk Cumhuriyeti döneminde eski anlamını yeniden kazandı. Bölgenin İngiliz komutanlığı tarafından Azerbaycan sınırları içinde genel valilik makamına bölünmesi ve o dönemde İngiliz birliklerinin Azerbaycan'da konuşlandırılması, bölgeyi ait olduğu ülkenin kontrolüne bırakmayı istediklerini değil, tam tersi kontrol sağlama düşüncesinde olduklarını gösteriyordu. Karabağ Valiliği'nin kurulması ve Hüsrev Bey Sultanov'un başkanlığa atanması, yerel Ermeni ayrılıkçıları ve onları destekleyen yeni kurulmuş olan Ağrı hükümeti'ni büyük ölçüde endişelendirdi, protestocuları kızdırttı ve faaliyetlerini artırdı. Böylece 21 Ocak 1919'daki toplantısında Ermeni hükümeti, Ermenilerin yaşadığı Karabağ ve Zengezur'un dağlık kesimini, Ermeni ülkesinin ayrılmaz bir parçası ilan etti ve bu topraklardaki yüksek idari yetkiyi, geçici olarak Ermenistan Ulusal Konseyi'ne devretti; hatta Ermeni hükümeti bölgedeki durumu izlemek için, Yüksek Komiserlik makamı bile kurdu ve bu göreve Arsen Şakhmazyan'ı atadı. Buna karşılık, Ermeni Ulusal Konseyi, 4 Şubat 1919'da Bakü'deki İngiliz birliklerinin komutanı Thomson'a bir çağrı göndererek, Paris Konferansı öncesinde Karabağ ve Zengezur'un, Ermeni nüfuslu dağlık kesiminde geçici bir Ermeni idaresinin kurulmasını önerdi.

Bu öneriyi dayanılarak 19-21 Şubat 1919 tarihlerinde, IV. Karabağ Ermenileri Kongresi'nde özel bir belge kabul edildi. Bu belgeye göre, Şuşa'nın merkezinde, Zengezur ve Karabağ'ın Ermeni nüfuslu kesimini yönetmek için yerel halktan 7 Ermeni ve 3 Azerbaycanlıyı içeren bir bölgesel konsey kurulması gündeme geldi. Şuşa'daki İngiliz birliklerinin bir temsilcisi, konseyin daimi üyesi seçilecek ve İngiliz birlikleri de bölgedeki stratejik yerlere konuşlandırılacaktı (Niftəliyev, 2018, 11 Şubat).

Aslında bu belgeler, Ermeni ayrılıkçıların Karabağ ve Zengezur'u, Azerbaycan'dan ayırmak ve bölgedeki İngiliz birliklerini ise bölücü bir güç olarak kullanmak istediklerini göstermektedir. Bölgedeki İngiliz birliklerinin de çelişkili açıklamalar yapması, Ermenilerin bu hedeflerini gerçekleştirmeleri için gerçek zemin oluşturdu. Ermenistan (Ararat) Cumhuriyeti Dışişleri bakanı S. Tiqranyan, Karabağ Genel Valiliği kurulmasına itiraz etti. Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti tarafından bu itiraz mesmetsiz ve yersiz kabul edildi ve bu toprakların Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu kanıt olarak gösterildi (Gasımlı, 2018: 54-55). 12 Mart 1919'da, Ermenistan Ulusal Konseyi'ne gönderilen bir mektupta, İngiliz birliklerinin Şuşa'daki temsilcisi Binbaşı McMossen, Sultanov'un Genel Vali Vekili olduğunu ve ihtilafli bölgelerin bir tarafa mı yoksa diğerine mi ait olacağını, ancak Barış Konferansı'nın belirleyeceğini belirtti. Buna karşılık General Thomson, 25 Mart 1919'da Erivan'a yaptığı ziyarette, Azerbaycan hükümeti tarafından kurulan Karabağ Valiliği'nin geçici olduğunu ve Azerbaycan askerlerinin ve idaresinin varlığının, Karabağ'ın gelecekteki mülkiyetini belirleyemeyeceğini belirtti. İngiliz komutanlığının böylesine yanlı ve haktan, adaletten yoksun tavrı, Ermeni ayrılıkçıları tekrar cesaretlendirdi, onlara hükümet karşıtı faaliyetleri için yeni koşullar sağladı. Ermeni Ulusal Konseyi temsilcileri, cevap mektuplarında İngilizlerin tutumunu övdüler ve İngilizleri, Ermeni halkının çıkarlarının koruyucusu ve ana savunucusu olarak tanımladılar (Niftəliyev, 2018, 11 Şubat).

¹⁶⁹ Hosrov bey Paşa bey oğlu Sultanov (10 Mayıs 1879, Kürdhacı, Yelizavetpol (Gence) vilayeti (7 Ocak 1943 - İstanbul); devlet görevlisi, Karabağ Genel Valisi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Savaş Bakanı.

Ermeni Milli Meclisi tarafından 17 ve 19 Mart 1919'da, Ermeni hükümetine ve bölge Yüksek Komiseri'ne gönderilen kapsamlı mektuplar, aşağıdaki kilit konuları ele almıştır: 1. Ermeni hükümeti, Karabağ valiliğinin kaldırılması için müttetiklerle müzakere etmek suretiyle her türlü yolu kullanmalıdır; 2. Karabağ, Ermenilerinin temsilcisinin, Avrupa'ya gitmesi ve Barış Konferansı'na katılan Ermeni heyetine katılması için şartlar yaratılmalıdır; 3. Bölgede askeri birliklerin örgütlenmesi içinse, birleşik bir komutanlığın kurulması önem taşımaktadır, bunun için de deneyimli komutanlar ile çok sayıda askeri teçhizat ve para gerekmektedir. Bu bağlamda, Ermeni hükümetinden, Azerbaycanlılara soykırım yapmakla bilinen Andranik'in, Zengezur'dan çıkarılmamasını ve birliklerinin Karabağ'a doğru gitmesini istediler (Niftəliyev, 2018, 11 Şubat).

3 Nisan 1919'da, Şuşa'daki İngiliz birliklerinin temsilcisi General Shatelworth, Azerbaycan hükümetinin özel emriyle kurulan Karabağ Valiliği'nin, bölgedeki en yüksek otorite olduğunu ve emirlerinin tüm nüfus üzerinde bağlayıcı olduğunu doğruladı. Genel Vali Sultanov'un meşru faaliyetlerinin, bölgedeki İngiliz Komutanlığı tarafından tamamen destekleneceği vurgulandı (Məmmədova, 2006: 71). İngiliz komutanlığının bu kararlı tavrı, Ermeni ayrılıkçıları şaşırttı. Buna karşılık, Karabağ Ermenileri V. Kongresi'nde kabul edilen karar gereği, 23-24 Nisan 1919'da toplandılar, Albay Shatelworth'un taleplerini açıkça protesto ettiler ve Ermeni nüfusunun Azerbaycan'da hiçbir örgüte tabi olmayacağını belirttiler. Ama Thomson, Şakhmazyan gibi insanları, Karabağ'daki kırılğan istikrarı bozmakla suçladı ve Ermeni hükümetinin başı Khatisov'un, onu geri çağırmasını istedi. Thomson, aksi takdirde Shakhmazyan'ın tutuklanacağını ve saha mahkemesine götürüleceğini söyledi. Oysa Ermenistan, Karabağ ve Zengezur'u etnik kökene göre bölmeyi, Ermeni nüfusun yoğun olduğu yerleri Azerbaycan'dan ayırmayı ve burada geçici bir Ermeni yönetimi kurmayı istemiştir.

Paris Konferansı'nda da bu sorunun çözülmesinden yana tavır alınmıştır. 22 Ağustos 1919'da toplanan VII. Azerbaycan Hükümeti, imza altına aldığı 26 maddelik anlaşma ile otoritesini gösterdi ve bu anlaşmanın en önemli noktaları şunlardır: 1. Karabağ'ın dağlık kesiminde Şuşa, Cevanşir ve Cebrayil ilçelerinde yaşayan Ermeniler de kendilerini Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde görmek durumundadır (Madde 2); 2. Azerbaycan Hükümeti, Ermeni temsilciler aracılığıyla Ermeni Ulusal Konseyi'nin faaliyetlerini denetleyecektir (Madde 14); 3. Bu Anlaşma her koşulda yürürlükte kalacaktır; kuşatma, askeri ve diğer koşullar dâhil (Madde 26) (Niftəliyev, 2018, 11 Şubat).

Anlaşma, Ermeni hükümetinin protestolarına neden oldu. Ermenistan Başbakanı A. Khatisov, 28 Ağustos 1919'da yaptığı açıklamada, 22 Ağustos anlaşmasının, İngiliz birliklerinin bölgeden çekilmesi durumunda kendilerini korumak için, baskı altındaki Ermeniler tarafından kabul edildiğini belirtti. Ayrıca Karabağ ve Zengezur meselesi, Azerbaycan ve Ermenistan'ın katılımıyla 1919'da yapılan çeşitli konferanslarda ana tartışma konusu oldu. Bu dönemde Azerbaycanlı yetkililer, Ermenistan ile sınır anlaşmazlığında tek seferlik bir çözümle ilgilendiklerini ifade ettiler. 13 Ekim 1919'da Ermenistan'ın Azerbaycan'daki diplomatik temsilcisi T. Bekzadyan ile yapılan görüşmede, Halk Cephesi Partisi Dışişleri Bakanı M. Cafarov, önceki Transkafkasya konferanslarının deneyimlerinin, Ermenistan'ın vaat ve anlaşmalarını yerine getirmediğini gösterdiğini belirtti. 23 Kasım 1919'da Tiflis'te, düşmanlıkların sona erdirilmesi ve taraflar arasındaki anlaşmazlığın barışçıl yoldan çözülmesine ilişkin anlaşmanın ihlali, ikincisinin yapıcı olmayan konumunu bir kez daha kanıtladı. 14-21 Aralık 1919'da, Bakü'de düzenlenen bir sonraki Barış konferansında Ermenis-

tan, Azerbaycan tarafının sınır çatışmalarını çözmek için, Güney Kafkasya Cumhuriyetleri Konfederasyonu kurma teklifine itiraz etti ve sınır çizgisi üzerinde bir ön anlaşma yapmayı tercih etti. Aslında, Ermenistan'ın sorunu çözmeyi reddetmesi, Paris'te devam eden görüşmelerle yakından bağlantılıydı. Ermenistan, Karabağ ve Zengezur da dâhil olmak üzere Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan'a karşı, büyük güçlere Ermeni temsilcilerinin sunduğu sözde muhtıradan yansıtılan azami toprak taleplerinin yakında çözüleceğini umuyordu (Niftəliyev, 2018, 11 Şubat).

Ermeniler, Karabağ Genel Valiliği'nin barış için çalışmasına hiçbir imkân vermediler. 1919 –1920 yıllarında, Ermeni Taşnak silahlı çeteleri Zengezur bölgesine baskın düzenleyerek barışçı Azerbaycan halkını katlettiler (Məmmədova, 2006: 28). Ermeniler, Cevanşir'de de sakin kalmadılar. Bu küçük kazanın eteklerindeki saldırılar, kısa zamanda her yana yayıldı. Ermeniler, 1918 yılının yaz mevsiminde Müslüman nüfusa karşı ağır terör eylemleri gerçekleştirdiler. Aralık 1918'de, Ermeniler Azerbaycan'ın Cebraylil kazasına ve köylerine saldırdılar. Şuşa kazası ve Karabağ'ın siyasi merkezi olan Şuşa kentinde, Ermenilerin vahşetleri daha amansız şekil aldı. Bütün bu katliamlar yapılırken, ilk kez, Sosyal Demokratlar da kendilerini enternasyonalist ilan ediyorlardı; öte yanda ise Karabağ hükümeti, Ermeni çetelerin cinayetlerini fazlalaştırmak için örgütleniyordu. Azerbaycan devlet adamı ve lideri M. E. Resulzade¹⁷⁰ Ermeni meselesinin barış içinde çözülmesini istiyordu. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde, Ermenilerin Şuşa'da terör eylemlerinden biri, 21 Mart 1920'de Azerbaycan'ın Nevruz Bayramı günü gerçekleşmiştir. Bu Bolşevik destekli Ermeni terör saldırıları, Azerbaycan'ı işgale hazırlanan Bolşevikler tarafından çıkarılmıştır. Ermeni terör ayaklanmalarının çoğunun püskürtüldüğü gerçeğine rağmen, Ermeniler Askeran kalesini ele geçirmişlerdir. Bu ayrılıkçı terörist ayaklanma, Azerbaycan'ı işgal etmeye hazırlanan Bolşevikler tarafından emredilmiştir (Mahmudov ve Şükürov, 2010). Bununla birlikte Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti, çözümün barış ve diplomasi içinde olacağına dair bütün çarelerde tükenmişlik gördü. Bu noktadan itibaren çözümü, Azerbaycan ordusunun çözmesi gerektiği kararına gelindi.

2. AZERBAJYCAN HALK CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ'NİN KARABAĞ'DAKİ ERMENİ TERÖRÜNÜ BASTIRMASI

Karabağ'da Ermeni terörü aşırı tırmanmış, Karabağ, Nahçıvan ve Zengezur savaş alanına çevrilmiştir. Bu durumda Azerbaycan Hükümeti de kapsamlı önlemler almıştır. Hükümetin başlıca amacı, Karabağ bölgesindeki ve Ermenistan sınırındaki Ermeni ayrılıkçılığını ve terörünü bastırmaktı. Azerbaycan Hükümeti, acilen Karabağ'daki askeri güçlerini arttırdı. Öte yandan Devletin tüm varlığını korumaya yönelik, iç ve dış politikaları uygulamaya başladı. Azerbaycan Hükümeti, yapay olarak oluşturulan Karabağ sorununun çözümünde, daha emin adımlar atmaya başladı. Başbakan Nesib Bey Yusifbeyli, 14 Nisan'da Mecliste Hükümet deklarasyonunun görüşülmesi sırasında, "Karabağ konusunda bir anlaşmazlık yok" demiştir (Hacıyev, 2018, 9 Ekim).

Başbakan Nesib Bey Yusifbeyli, Gence Valisi Hudadat Bey Rafibeyli ve Savunma Bakanı Samad Bey Mehmandar'un, Şuşa'yı ziyareti ve burada alınan tedbirler neticesinde, gö-

¹⁷⁰ Mehmed Emin Resulzade (1881 Bakü-1955 Ankara); Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı olmakla beraber, Müsavat Partisi'nin de ilk lideridir.

rülen lüzum üzerine Genel Valinin yetkileri arttırılmıştır. Sonuçta 15 Ağustos'ta Ermeniler, Azerbaycan Hükümeti ile bir anlaşma imzaladılar ve kendi topraklarının Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu kabul ettiler. Bu anlaşmaya rağmen, kısa bir süre sonra Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycanlılara yönelik genişleyen soykırım politikası ve Azerbaycan topraklarını işgal planı, Karabağ'daki durumun istikrara kavuşmasında olumsuz etki yaptı. Bu koşullar altında Cumhuriyetçi Hükümet, bir taraftan Karabağ'ı ilgi odağında tutmuş, diğer taraftan da hayatın çeşitli alanlarında güncel siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür. Fakat bu durum kısa sürmüş, Ermeni hükümetinin saldırgan ve işgalci tutumu, Karabağ'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin, kendi atalarının topraklarından sürülmesine ve mülteci konuma düşmesine neden olmuştur. Şuşa, Cevanşir, Cebrayıl ve Zengezur ilçelerine, binlerce mülteci yerleştirilmiştir. Bu şartlar, Genel Vali'nin işini daha da karmaşık hale getirmiştir. 1919 Kasım ayının başlarında Zengezur'da, Ermeniler tarafından işlenen katliamlarla mücadele etmek için, Genel Valiliğin emrine küçük askeri birlikler gönderilmiştir. Böylece Zengezur'da, Azerbaycanlıları korumaya dönük bazı çalışmalar yapılmıştır. Fakat Ermeni hükümeti ayrılıkçı terör çetelerine yardım etmiş ve ihlalleri arttırmaya, hatta terörü kışkırtmaya meyil etmiştir. Sonuç olarak 23 Kasım'da Tiflis'te, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Başbakanı Nesib Bey Yusifbeyli ile Ermenistan Başbakanı Khatisov arasında, Güney Kafkasya Müttefik Kuvvetler Yüksek Komiser Yardımcısı J. Rey'in de katılımıyla bir görüşme yapıлып, yeni bir anlaşma daha imzalanmıştır. Ermeni hükümeti bu anlaşmanın şartlarını da ihlal etmiş ve 8 Aralık'ta Zengezur'a asker göndermiştir (Hacıyev, 2018, 9 Eylül).

Ermenistan hükümeti daha ileri giderek, Azerbaycan toprakları üzerindeki talebini hayata geçirmek için, silahlı askeri müdahalenin yanı sıra, Azerbaycan topraklarında bir işgal gerçekleştirmek amacıyla, yatırım yapmaya ve yüksek miktarda para harcamaya başlamıştır. 1919'un sonunda Ermeni hükümeti, Azerbaycan'dan "Karabağ'ın alınması" adı altındaki işgalci plana 19 milyon manat ayırmıştır. Mart 1920'de Ermeni ayrılıkçı teröristler, Ermenistan devleti tarafından desteklenerek daha ahlâksız ve eli kanlı canilere dönüşmüşlerdir. 22-23 Mart'ta Ermenistan'ın doğrudan katılımıyla ve Moskova'nın emriyle Karabağ'da Azerbaycan'a yönelik çok ağır ve kanlı hain eylemler yapmışlardır. Öte yandan Karabağ'daki olaylar sırasında, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne yönelik saldırı planını uygulamaya hazırlanan Sovyet Rusya ve Bolşeviklerin kışkırtıcı eylemleri sonucunda, Azerbaycan'daki mevcut siyasi durum değişmiştir. Karabağ'ın coğrafi zorlukları da hesaba katıldığında, Ermeni terörist temizlemek iyice zorlaşmıştır. Bu zorluğa rağmen, Azerbaycan, Ermeni terörizmini bastırmayı başarmıştır. Bu açıdan bakıldığında Mart 1920'de başlayan Ermeni saldırılarının bastırılması, Azerbaycan ordusunun askeri zaferlerinden biridir. Bu zafer, Askeran Savaşı olarak tarihe geçmiştir.

Gazeteci Şemistan Nezerli, Askeran Savaşı ile ilgili olarak şunları yazmıştır: "22 Mart 1920'de, Nevruz günü Taşnaklar Karabağ'ın dağlık kesimini Azerbaycan'dan ayırmak için, Askeran Geçidi'ni kestiler. İsyancılar, topçu ve makineli tüfeklerle silahlandırılmıştı. Eri van'dan gelen Dro Kanayan tarafından komuta ediliyorlardı. Savunma Bakanı Samad Bey Mehmandar'un emriyle Askeran cephesine güçlü bir kuvvet tahsis edildi, yaklaşık 20.000 asker ve subay gönderildi. 3 Nisan'da ise Habib Bey Salimov komutasında bir ölüm kalım savaşı başladı. Savaş 12 gün sürdü, karşı taraf bozguna uğrattıldı, sonunda Cumhuriyet Ordusu, Şuşa ve Hankendi'ye girdi. Karabağ dağlarında Azerbaycan bayrağı yeniden dalgalandırıldı" (Tahirqızı, 2014, 3 Mayıs).

Savunma Bakanı Samad Bey Mehmandar da Askeran cephesine gelmişti. Ön saflarda bir ölüm kalım savaşı veren askerler, çocuk gibi sevinerek zaferlerini kutladılar. Savunma Bakanı Samad Mehmandar, askerleri tebrik etti, şunları söyledi: “Kahraman askerler, ben şahsen Alman cephesinde birçok savaşta buldum. Ben sadece sizin gibi, az sayıda kahraman askerle tanıştım... Siz, genç Azerbaycan ordusunun onurunu savundunuz.” (Nezirli, 2009: 19). Rezulzade'nin “Ordumuz zafer kazandı” yazısı bu savaşla ilgili olarak “Azerbaycan Gazetesi”nde yayınlandı. Makale, savaşa giden Azerbaycan askerinin gücü ve güveni hakkındaydı: “Cepheden dönen bir arkadaşımız, askerlerimizin Tanrı'nın verdiği bir güçle savaştığını söyledi ve Daşbaşı'ya saldırmaya hazırlanan bir askere “Nereye gidiyorsun?” diye sorduğumda gördüklerim ve duyduklarım, hepimize örnek olacak şiirsel bir kararlılık ve umut örneğiydi” (Ahmed, 11 Ekim 2020). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti iktidarı, büyük bir kararlılık içinde, diplomatik ve askeri yollarla Ermenistan'ın Karabağ'ı ele geçirme girişimlerini engelledi. Ancak Taşnakçıların toprak iddiaları, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti iktidarı zamanında olduğu gibi, Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi sırasında ve sonrasında da devam etmiştir.

SONUÇ

Ermeni devletinin Rusya'nın himayesinde kurulması, Ermenilerin İran ve Osmanlı topraklarından, Rusya'nın işgal ettiği bölgelere getirilmesi, kısa vadeli ve raslantısal bir durum değildir. Uzun yıllar öncesinden beri planlanmış olan Rus-Ermeni ilişkilerinin getirdiği bir sonuçtur. Rus-Ermeni ilişkilerinin temelini ticari ilişkiler değil, her zaman siyasi ilişkiler oluşturmuştur. Rusya, Türk ve Müslüman Dünyasına karşı bir tampon devlet oluşturmaya çalışırken; Ermeniler de Anadolu dahil Kafkasya'da bağımsız bir Ermeni devleti kurmanın peşindeydiler. Bu toprakları işgal ettikten sonra, Çarlık Rusya'sının generali Sisianov, 1805 yılında, Çara bir mektup göndermiştir ve “Karabağ Raporu” olarak bilinen raporda, açıkça Anadolu, İran ve Azerbaycan'ın kapısının “Karabağ” olduğu belirtilmiştir.” Bu coğrafyada Müslüman Türkler karşısında Hıristiyanlar, yani Ermeniler tarafından kurulacak denge, Rusya lehine belirlenmiş ve bu bağlamda stratejik bir denge kurulmuştur. Bu denge planlaması, Sovyetler döneminde de aynen uygulanmıştır.

Soğuk Savaş'ın bitmesine ve iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkmasına paralel olarak, dünya genelinde etnik çatışmalarda artış görülmüştür. Özellikle eski Sovyetler Birliği ve eski Yugoslavya coğrafyalarında, ortaya çıkan etnik sorunlar, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren dünya gündemini meşgul etmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında dünya gündemini en çok meşgul eden sorunlardan birini de kısaca ve yaygın ismiyle “Karabağ sorunu” olarak ifade edilen Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorunu oluşturmuştur. Kafkasya'nın küresel güç mücadelesi yapan devletler için taşıdığı stratejik önem, Hazar havzasındaki enerji kaynakları, bölgenin uluslararası ulaştırma hatları üzerinde bulunması ve diğer nedenler bu sorunu çekim merkezi haline getirmiştir. Karabağ sorunu bölgesel ve bir ölçüde de küresel rekabet ve zaman zaman da işbirliği açısından önemli bir konu olmuştur. Karabağ sorunu, Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye-Rusya arasında devam eden yaklaşık iki asırlık sorunu temsil etmektedir. Yüz yıl önce Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ordusu, yedi ili Ermeni işgalinden kurtarmıştır. Çağımızda da Azerbaycan Ordusu, 27 Eylül 2020'de başlayıp 44 gün süren *Vatan Muharebesi* ile işgal altındaki toprakları kurtarmıştır.

KAYNAKLAR

- Abdullahzade, C., (2013), "Karabağ Sorunu", Adalet Yayınevi, İstanbul.
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, <http://axc.preslib.az/az/page/qHQJ2aWo4P>;
Erişim Tarihi: 27.05.2021
- Hacıyev, Gasım (2018), "Azərbaycan Milli Hökumətinin Dağlıq Qarabağ Siyasəti," Xalq Gəzeti 8 Sentyabr 2018. <https://xalqgazeti.com/mobile/az/news/2717>, Erişim Tarihi 30.04.2022
- İsmayılov, Samir (2014), Azərbaycan-Ermənistan Münasibətləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlament Sənədlərində. Tarix və Onun Problemləri, No:4. <http://static.bsu.az/w8/Tarixyuzde20veyuzde20onunuyuzde20problem/2014yuzde20yuzde204/seh.338-342yuzde20samiryuzde20ismayilov.pdf>, Erişim Tarihi: 20.04.2021.
- Mahmudov, Yaqub və Kərim Şükürov (2010), Qarabağ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə 1918-1920-ci illər. Olaylar, 21 Ekim: 15.<http://www.anl.az/down/meqale/olaylar/2010/sentyabr/133561.htm>, Erişim Tarihi: 25.05.2021.
- Məmmədova, H. İ. (2006), Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Dövründə Yuxarı Qarabağ'da Siyasi Vəziyyət: Erməni Terrorizminin Güclənməsi (1918-1920), Nağıl Evi Nəşriyyatı, Bakı.
- Mustafazadə, Tofiq (2009), Qarabağ Xanlığı. Sabah, Bakı.
- Niftəliyev, İlqar (2017), Qarabağ General-Qubernatorluğu Dövründə Erməni Milli Şurasının Separatçılıq Fəaliyyəti, 1905.az (17.01.2017). <https://1905.az/qarabag-qeneral-qubernatorlugu-dovrundyuzdeC9yuzde99-ermiyuzdeC9yuzde99ni-milli-surasinin-separatciliq-fyuzdeC9yuzde99aliyyyuzdeC9yuzde99ti/>
Erişim Tarihi: 25.05.2021
- Niftəliyev, İlqar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Qarabağ və Zəngəzur bölgələrində erməni separatçılığı. Azərbaycan.-2018.-11 fevral.-№32.-S.5. 1905.az 24.07.2020.
- Qarabaği, Mirzə Camal Cavanşir (1959), Qarabağ Tarihi, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı.
- Resulzadə, M. E., (1990), "Azərbaycan Cumhuriyeti", Azərbaycan Türkleri Kültür və Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul.
- Taşkıran, C., (1995), "Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi", Genel Kurmay Basımevi, Ankara.